

– Miért nincs földrajzelméleti egyetemi tankönyv, kézikönyv vagy akár csak egy jegyzet?

– Miért nem foglalkozunk elméleti kérdésekkel a gyakorlatokon?

– Miért van oly kevés elméleti tematikájú spec. koll.?

– Miért nem kérünk komolyabb elméleti felkészültséget az államvizsgákon?

Most jövök rá, hogy erre tudom a választ: az előzőek miatt!

Az oktatók legfeljebb egyéni ambícióból ássák be (el!) magukat az elméleti problematikába. Ugy tapasztalom, hogy minél fiatalabb egy oktató, annál gyengébb az elméleti megalapozottsága. Pedig hát a szakmát ezzel kellene kezdeni.

Igaztalanok tartom a nem ritkán hallható kiszólást az egyetemi oktatók részéről: jó a kutatóintézeteknek, mert „csak” kutatunk (kutatnunk is kell). Az a véleményem, hogy elmélyült kutatói tevékenység nélkül senki sem lehet igazán jó, valóban egyetemi színvonalú oktató. De valószínű, hogy a főhivatású kutatóknak is nagy hasznára válik, ha van alkalmuk részt venni egyetemi oktatásban. Problémáink megoldásának nagyhatású lehetőségét vélem az egyetemek és a kutatóintézetek közeledésében. Nem szervezeti megoldásokra gondolok elsősorban (a szervezeti csúrés-csavarás egyébként is feltehetően az egyik legnagyobb magyar átok), hanem a *rendszeres közös fórum* megteremtésére, ahol elméleti, stratégiai és taktikai célú eszmecsereket folytathatnánk, és amely akár egyfajta *műhellyé* nőhetné ki magát. Ezért gondolom azt, hogy Beluszky Pál magánjelentésével egy formás gödröt ásott ki. Rajtunk múlik, hogy mér-földkövet ültetünk bele vagy beletemetjük magunkat.

PRÓBÁLD FERENC (ELTE Regionális Földrajzi Tanszék):

Extra Hungariam non est vita?

Beluszky Pál gondolkodásra és tettekre ösztönző vitacikkének a magyar társadalomföldrajzról adott frappáns helyzetképével, diagnózisával nagyjában-egészében egyetértek: az okok feltárását azonban hézagosnak vélem, a javasolt terápia némely gondolata pedig vitára késztet. Nézzük először a geográfia mai sanyarú állapotának gyökereit! Első pillantásra nyilvánvaló, hogy a magyar társadalmi (nem pusztán gazdasági!) földrajzot Beluszky szerint sújtó három átok közül kettő (az „udvari tanácsosi szerep” és a természetföldrajz „genetikai öröksége”) nem csupán hazai jelenség – mellesleg: nem is okvetlenül átok –, és így a hazai társadalomföldrajz sajátos gondjait nem magyarázhatja. Jellegzetesen magyar átoknak tartom viszont a tudományágunkat fél évszázada nyomasztó *provincializmust*, amelyhez – korántsem véletlenül – valamiféle arisztokratizmus (vagy amint azt egy helyütt Beluszky is találóan említi: *sznobizmus*) társul.

Provincializmuson itt és most nem elsősorban a nemzetközi kapcsolatrendszer fogyatékoságait, a külföldön fogant szemléleti és módszertani innovációk késedelmes átvételét értem, hanem azt a tényt, hogy a hazai geográfia fél évszázada már-már magától értetődő természetességgel *csakis Magyarországot* tekinti kutatási tárgyának. („Mini-magánjelentésem” címe is a hajdani nemesi mentalitást idéző makacs befelé fordulásra utal.) A II. világháború előtt a magyar földrajztudomány művelői egyformán élénk érdeklődéssel fordultak a hazai tájak és az idegen országok, kontinensek felé,

s külföldi kutatásaik, tapasztalataik itthoni munkájuknak is csak javára váltak. Az 50-es évektől újjászerveződő magyar földrajztudomány akadémiai műhelyei már csak a haza földjének prakticista szemléletű kutatását kapták feladatul, és ennél többet akkor sem vállaltak fel, amikor az ország kényszerű bezártsága rég feloldódott. A szűk honi határokon túltekinthető geográfus ritka lett, mint a fehér holló! Pedig Beluszky vitacikkéből is kiviláglik, hogy a magyarországi társadalomföldrajzi folyamatok csak tágabb *makroregionális összefüggéseikben* (Kelet-Közép-Európa!) értelmezhetők. De a világgazdasági változásoknak hazánkra gyakorolt megannyi hatása is indokolná ezek földrajzi szemléletű kutatását. A centrum-periféria viszony eltolódásairól, az „Észak–Dél problémáról”, a világ élelmezési és energetikai gondjairól, az integrációs folyamatok gazdaságföldrajzi következményeiről miért ne lehetne érdemeses mondanivalója magyar geográfusnak? Miért ne lehetne alkotó szintézis tárgya például Kína, Japán, Afrika vagy az Egyesült Államok társadalomföldrajza? Miért, hogy ilyen irányú kísérletekbe az akadémiai intézetek helyett csak a felsőoktatási intézmények vágnak bele, ahol a vállalkozás kereteit eleve megszabja a tanárképzés feladata és az a nyomorúságosan szűk, szétforgácsolt anyagi-szellemi bázis, amelyben a kutató területi specializációja vagy egy naprakész földrajzi információs rendszer létrehozása elérhetetlen álmoknak tűnik?

Szemrehányóan jegyzi meg Beluszky Pál: „Ma, ha egy geográfus meg akar ismerni egy magyar várost, tájegységet, jobbára csak az idegenforgalmi kiadványhoz, útikönyvekhez fordulhat!” (Ezeket persze nem geográfusok írták.) És ha az illető történetesen valamely távoli ország vagy földrész iránt érdeklődik, mit tehet? Ha valamely kutatási területre van valós társadalmi igény, akkor az előbb-utóbb gazdára is talál. A külső országokkal nálunk – különböző szinten, más-más megközelítésben – főként közgazdászok, történészek vagy etnográfusok, magyarságkutatók, sinológusok, orientalisták, esetleg újságírók foglalkoznak. Igaz, a geográfus kutatógárda valóban szűk létszáma illuzórikussá tenné a nagytérsegek és a külső országok földrajzának ésszerű specializáción alapuló vizsgálatát. Csakhogy én a csekély létszámot és tekintélyt nem oknak, hanem *következménynek* vélem. Az akadémikus geográfia – úgy tűnik – önként adta fel azt a fontos kutatási területet, amely a földrajz alapvető *közművelődési és oktatási funkcióinak* háttéréül szolgálhatna.

Hogy ez miért történt így, arról csak sejtelmeim vannak, hiszen a baj eredete évtizedek távolába vész. Gyanítom, hogy a természettudományos örökség talaján kialakult *belső minősítési értékrend* hibáztatható ezért is, meg a Beluszky által joggal követelt szintézisek hiányáért is. A szűkkeblű, arisztokratikus tudományfelfogás megbecsülte az aprócska résztémákban impozáns számítógépes apparátussal vagy terepmunkával elért eredményeket, míg az *írott forrásműveken alapuló*, szintetizáló kutató munkát fanyalogva fogadta. (E szemlélet nyomai még ma is kísértének a honi geográfiában, pedig érdemes lenne eltöprengeni rajta: ilyen alapon akár valamennyi történész és jogtudós számúzható lenne a tudomány szentélyéből.)

Elérkeztünk hát a másik átokhoz, amely véleményem szerint a magyar földrajzra nehezedik: a *tudományos sznobizmushoz*, amely nemcsak a szintézis, de az *ismeretterjesztés* feladatát is rangon alulinak tekinti. Látja ezt Beluszky Pál is, nem véletlenül veti egybe a történészek és a néprajzosok gazdag könyvtermését, élénk tudománynépszerűsítő tevékenységét a geográfusok nagyon is szerény produkciójával. Kevés

földrajzos vállalkozik ma arra, hogy munkája eredményét népszerű formában (is) köztegye. (Talán érzi, hogy egy színes, olvasmányos, akadémiai zsargonról mentes mű megírásáért – ami egyáltalán nem könnyű dolog – történész kollégáitól eltérően aligha számíthat szakmai elismerésre.) Pedig éppen az ismeretterjesztő művek és folyóiratok révén lehetne igazán hatni, benyomulni a szélesebb értelemben vett köztudatba, alakítani tudományágunk „image”-ét, megalapozni tekintélyét. Végül, de nem utolsósorban így lenne áthidalható az iskolai földrajzoktatás és a tudományos tevékenység között tátongó szakadék.

A földrajztudomány helyzete véleményem szerint nem választható el az *oktatásétól*. Tűnődhetünk rajta: véletlen-e, hogy Beluszky Pál „magánjelentése” egy mondatot sem szentel a földrajztanításnak, vagy folyománya annak a tudományos arisztokratizmusnak, amely közömbösen (tehetetlenül?) túrta tantárgyunk elsoványosítását, általános iskolai és gimnáziumi óraszámának felére zsugorodását az utóbbi három-négy évtized alatt? Márpedig a földrajztanítás jogfosztásának messzeható következményei vannak. A geográfia így veszti el utánpótlását, a potenciálisan érdeklődő fiatalságot, a tudomány háttországát képező népes pedagógus sereget. A csekély iskolai óraszám miatt *hiú ábránd az egyszakos tanárképzés*, ezért szűkül tovább a tudomány s a felsőoktatásnak a pedagóguspálya csekély vonzereje miatt amúgy is kontraszelektált meritési utánpótlási bázisa. Az ördögi körből – vagy lefelé hajló spirálból – valahol ki kellene végre törni, és logikusnak látszik, hogy ebbe az irányba az oktatás alapszintjei felől – vagy onnan is – induljunk el. Hiszen itt a földrajz mégiscsak „alanyi jogon” van jelen, és társadalmilag igényelt, közművelődési szempontból releváns ismeretanyaga (nem a nevek s adatok „telefonkönyv-földrajzára” gondolok!) már ma is szinte szétfeszíti a szűk órakereteket. Természetes szövetségeseiket is találhatunk: mindazon tudományterületeket, amelyeknek alapvető ismeretanyaga a földrajz közvetítésével jut vagy juthatna el a tanuló ifjúsághoz.

Beluszky Pál a szívemből szól, amikor a komplex földrajzi elemzéseket sürgeti, a *szintézis igényét* fogalmazza meg, tudományos örökségünk számbavételét a régi adósságaink törlesztését, valamint az egyetemi oktatás reformját igényli. A természeti és társadalmi földrajz *teljes szétválasztása* viszont aligha javítana a helyzeten. A geográfia egyik legsajátosabb – hagyományos, de mindinkább előtérbe kerülő – feladata ti. éppen a természet és társadalom sokrétű kapcsolatának feltárása; enélkül a Beluszky-féle „komplex tájföldrajz” sem képzelhető el. – Egyetértek azzal a javaslattal, hogy bátorítani kell az alapkutatásokat, ámde nem mindegy, hogy milyeneket. Beluszky példái („A rásónysápberencsiek Cserehát-imázsa”, „A szexuális szolgáltatások díjtételeinek regionális különbségei”) képzeletbeliek ugyan, de hozzájuk hasonló igencsak sok készül széles e világban. Kétlem pezsdítő hatásukat a geográfiára: éppen a szintézisre való képtelenség termékei, és éppúgy parttalanná teszik tudományunkat, mint az az elméleti alapállás, amely kizárólag a térbeliséget emeli a földrajz principiumává.

Egy amerikai geográfus szerint a földrajz olyan a tudományok között, mint a metropolisok sorában Los Angeles: hatalmas területre terjed, összeolvad szomszédaival, és roppant nehéz meglelni a középpontját. Magam ezt a középpontot valamely terület egység komplex, természet és társadalom kapcsolatrendszerére különös súlyt helyező, átfogó szintézisre törekvő *regionális földrajzi* vizsgálatában látom. Meglehet, ez lényegében azonos a Beluszky által kissé bonyolultan definiált „korszerű tájföldrajzzal”, ám

semmiképp se szűkíthető csupán hazánk területére. Ugy gondolom, Beluszky Pál vitacikke éppen a földrajz lényegi feladatainak helyes felismerése és *elismertetése* révén visz közelebb ahhoz az arkhimédeszi ponthoz, ahonnan – mindenfajta átkot lerázva – tudományágunk végül is kimozdítható jelenlegi áldatlan helyzetéből.

BARTA GYÖRGYI (MTA Regionális Kutatások Központja):

A földrajz válsága nemcsak magyar jelenség

1. Nem a gazdaságföldrajz hazai képviselőit szeretném védelmezni azzal az állítással, hogy a világon majd mindenütt válságba került a földrajz tudománya. (Ez ugyanis korántsem zárja ki a magyar földrajztudomány lemaradásának tényét a nemzetközi színvonaltól.)

Híres amerikai egyetemeken zárnak be földrajzi tanszékeket, és a földrajz egyetemi oktatóinak létszámát sok, nálunknál gazdagabb országokban is korlátozzák, szűkítik. Csökken az egyetemekre felvehető földrajzos hallgatók létszáma, és még inkább problémát jelent a földrajzszakot végzettek elhelyezkedése. Csökken a földrajz oktatásának óraszámja az általános és középiskolákban, végül is lankad az érdeklődés „minden fronton” a földrajz iránt. Sok helyen nem beszélhetünk a földrajz „abszolút” visszavonulásáról, csak korábban elfoglalt helyének, szerepének csökkenéséről a többi tudomány között.

Mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy egyrészt a földrajz nehezen találja meg új helyét a modern tudományok között, másrészt a tudományos kutatás – a részismeretek fantasztikus felhalmozódása következtében – sokkal inkább a specializálódás felé halad, vagyis ágazatokra, alágazatokra bomlik (és így gyakran több a kapcsolata a rokontudományok hasonló ágazataival és alágazataival, mint a földrajz többi ágával), mint a szerző által hangsúlyozott, és olyannyira hiányzó szintetikus megközelítés felé (amely valójában a földrajztudomány lényege).

2. A fejlett nyugati világban, ahol a gazdaságföldrajz legjelentősebb tudósai élnek, és ahol a legkiemelkedőbb eredmények születnek, számottevő arányeltolódás tapasztalható: a francia és a német földrajz nyilvánvalóan veszített korábbi presztízséből, míg az angol–amerikai részarány dominálónak vált, elsősorban az amerikai befolyás növekedésének köszönhetően. A nemzetközi földrajzi konferenciákat az angol anyanyelvűek uralják, olyannyira, hogy a gazdaságföldrajz világnyelvévé is – sok más tudományhoz hasonlóan – az angol nyelv vált. Ugyanakkor nekem az a benyomásom, hogy ez a nyugati világ – a gazdaságföldrajz általános ismereteiben, az új ismeretek elterjesztésében – a korábbi időkhez képest egységesebbé vált. Egy finn, amerikai vagy olasz egyetemistának hasonló a földrajzi tananyaga, de még inkább hasonlóak a földrajzi ismeretei. A nyugati országokból érkező kutatók, szakemberek így – egy-egy konferencián – hamar szót értenek, de legalább is jól értik egymást, hiszen alapismereteik azonos forrásból származnak. (A színvonalasabb nyelvtudásról nem is beszélek.)

A szocialista országok geográfusainak alapvető problémákkal kell megküzdeniük, ha követni próbálják a világszínvonalat. Ez a küzdelem jelenleg főleg egyéni ambíciókból áll, a magyar egyetemi tananyagok a földrajztudomány alapvető műveit hagyják ma is figyelmen kívül, vagy csak rendkívül felszínes megismerésre adnak lehe-